

Соломія Василів

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
solomia.s.vasyliv@lpnu.ua
ORCID: 0000-0003-4911-3949

УЧАСТЬ АДВОКАТА У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ПРОЖИВАННЯ ОДНІЄЮ СІМ’ЄЮ ЧОЛОВІКА ТА ЖІНКИ БЕЗ РЕЄСТРАЦІЇ ШЛЮБУ

<http://doi.org/10.23939/law2022.35.270>

© Василів С., 2022

Проаналізовано питання встановлення факту проживання однією сім’єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу та участі адвоката у цій категорії справ.

Розглянуто основні положення сімейного законодавства, що регулюють порядок встановлення факту проживання однією сім’єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу, а також судову практику з зазначеної тематики.

Наголошено, що ця інституція сімейного права існувала давно та отримала своє нормативне визначення регулювання ще у римському приватному праві, де визначалася як “конкубінат”. Сімейне законодавство України закріплює свободу укладення шлюбу, тобто чоловік та жінка не можуть бути примушені до шлюбу, а проживання їх однією сім’єю без державної реєстрації в органах реєстрації цивільного стану, не суперечить чинному законодавству. Фактичні шлюбні відносини нічим не різняться від відносин подружжя, шлюб яких зареєстрований, саме тому їх називають фактичними або “фактичні шлюбні відносини”.

Щодо участі адвоката у справах про встановлення факту проживання однією сім’єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу вказано, що участь адвоката у таких сімейних справах передбачає надання правової допомоги особі, яку він представляє, у формі надання консультацій та роз’яснень з приводу майнових та особистих немайнових прав кожного з фактичного подружжя. Звичайно адвокат повинен вказати, що тривалий час проживання у фактичних шлюбних відносинах зумовлює настання наслідків, які мають місце у разі розірвання шлюбу.

Зазначено, що адвокатом у таких сімейних справах повинні бути враховані ряд особливостей цих справ, а саме, що судом під час розгляду справи встановлюються особи, між якими встановлені фактичні шлюбні відносини, тривалість таких відносин (з часу проживання разом як подружжя), ведення фактичним подружжям спільного господарства, у разі наявності у фактичного подружжя спільних дітей, їх персональні дані, факт перебування на утриманні заявника у справі на утриманні померлої особи. Водночас найчастіше адвокат залучається саме як представник особи у справах про поділ спільного майна осіб, які проживали без реєстрації шлюбу, адже у заінтересованих осіб можуть виникати труднощі у вирішенні таких справ у суді, з огляду на відсутність чіткої

нормативної регламентації порядку визначення тривалості спільного проживання фактичного подружжя.

Ключові слова: адвокат, подружжя, фактичне подружжя, конкубінат, встановлення факту проживання сім'єю, реєстрація шлюбу.

Постановка проблеми. Питання розгляду сімейних справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу не часто є предметом дослідження.

В Україні сімейним законодавством передбачено свободу укладення шлюбу, тобто чоловік та жінка не можуть бути примушені до шлюбу, а проживання їх однією сім'єю без державної реєстрації в органах реєстрації цивільного стану не суперечить чинному законодавству.

Водночас норми сімейного законодавства повинні захищати права осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, насамперед жінок, які часто є матеріально залежними від чоловіка в силу різних причин (перебування жінки у відпустці по догляду за дитиною, низький рівень оплати праці жінок, виховання жінкою дітей, догляд за непрацездатними членами сім'ї, ведення домашнього господарства тощо).

Участь адвоката у цій категорії справ є важливою, а публікації із зазначеної тематики засвідчують потребу вивчення цього інституту.

Аналіз дослідження проблеми. Серед авторів публікацій з питань участі адвоката у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу можна вказати таких, як Г. Гаро, Ю. Пилипенко, З. Ромовська. Проте більшість науковців розглядають питання встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу в контексті питань поділу майна подружжя або спадкування майна.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей участі адвоката у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні багато пар вирішують усвідомлено не реєструвати свої подружні відносини, що зрештою є проявом принципу свободи укладення шлюбу [1]. Така ситуація зумовлена багатьма факторами. Насамперед фактичні шлюбні відносини нічим не різняться від відносин подружжя, шлюб яких зареєстрований. У науковій літературі та юридичній практиці такі відносини називають фактичними або "фактичні шлюбні відносини". Ця інституція сімейного права існувала давно та отримала своє нормативне визначення регулювання ще у римському приватному праві, де визначалася як "конкубінат" [2].

У сучасній науковій літературі часто висвітлюється питання правового регулювання так званих "партнерств" або "зареєстрованих партнерств", що відображені у сімейному законодавстві країн Європейського Союзу та США [3, с. 3, 4].

Як визначено у статті 27 СК України, проживання чоловіка та жінки як подружжя, однією сім'єю, але без реєстрації такого шлюбу в органах реєстрації актів цивільного стану, за загальним правилом, не породжує виникнення у таких осіб прав та обов'язків подружжя.

Водночас у статті 74 СК України законодавець фактично зрівнює у правах фактичні подружжя та подружжя, що проживають у зареєстрованому шлюбі, а саме цією нормою передбачено, що на майно нажите фактичним подружжям за час спільного проживання є їх спільною сумісною власністю. Це правило не застосовується до чоловіка та жінки, які проживають разом як подружжя, проте в той сам час перебувають у шлюбі з іншими особами.

Як зазначала З. Ромовська, такі лояльні норми повинні захищати права осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, і, як зазначає слушно Н. Голубева, такі норми захищають насамперед жінок, які часто є матеріально залежними від чоловіка в силу різних причин (перебування

жінки у відпустці по догляду за дитиною, низький рівень оплати праці жінок, виховання жінкою дітей, догляд за непрацездатними членами сім'ї, ведення домашнього господарства тощо) [3, с. 5, 6].

Саме тому закріплення презумпції права спільної сумісної власності щодо майна, нажитого за час перебування чоловіка та жінки у фактичних шлюбних відносинах, є важливим проявом демократизму у чинному сімейному законодавстві. Сімейним законодавством України гарантоване право фактичного подружжя на отримання коштів на утримання аліментів.

У науковому середовищі та серед практикуючих правників висловлюється думка і про архаїчність такого правового інституту в сімейному праві України. Так, Ю. Пилипенко відзначає суперечливість положень статей 21 та 74 СК України. На думку науковця, у цих нормах йдеться про відносини конкубітату, коли на осіб, що не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою, частково поширюються права та обов'язки подружжя, зокрема в частині питання спільної сумісної власності подружжя, а конкубітат як форма шлюбу, як правовий інститут мав право на існування в умовах життя стародавнього рабовласницького суспільства. Ю. Пилипенко наголошує, що існування правового інституту конкубітату в римському праві (соціального явища, що полягало у постійному спільному проживанні однією сім'єю різних за соціальним статусом чоловіка та жінки) було зумовлено наявністю різних правових статусів учасників сімейних відносин, а саме поділом населення на привілейовані і непривілейовані стани. Проте згодом такі "квазішлюбні" відносини набули такого поширення, що зумовило необхідність врегулювання їх на нормативному рівні. Науковець зауважує, що відсутність соціальної дискримінації у демократичному суспільстві дає право будь-яким особам (за умови дотримання деяких матеріальних вимог закону) укласти шлюб між собою, а тому немає потреби у існуванні такої інституції у сімейному праві [4, с. 68–70].

Ця теорія безумовно має право на існування, але, на нашу думку, слід враховувати і сучасні євроінтеграційні процеси в Україні, адже у багатьох країнах Європейського Союзу фактичні шлюбні відносини врегульовані на законодавчому рівні.

Так, Г. Гаро зауважує, що важливе значення має питання правового регулювання фактичних шлюбних відносин у випадках проживання у таких відносинах осіб із різним громадянством, адже не в усіх державах Європи фактичні шлюбні відносини визнаються на законодавчому рівні. До прикладу, у Австрії, Бельгії, Хорватії, Чехії, Данії, Німеччині, Фінляндії, Франції, Греції, Угорщині, Ірландії, Люксембурзі, Мальті, Нідерландах, Словенії, окремих регіонах Іспанії, Швеції та Великобританії фактичні шлюбні відносини визнаються та отримали своє нормативне закріплення, але не визнаються у таких країнах, як Вірменія, Молдова, Азербайджан. Науковець стверджує, що дуже важливо особам із різним громадянством, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, правильно укласти договір, який би визначав матеріальне право країни, що буде застосовуватися до врегулювання можливих спорів у майбутньому та закріплював би основні домовленості щодо розподілу майна у випадку розірвання фактичних шлюбних відносин [5].

Участь адвоката у таких сімейних справах передбачає надання правової допомоги особі, яку він представляє, у формі надання консультацій та роз'яснень з приводу майнових та особистих немайнових прав кожного з фактичного подружжя. Звичайно адвокат повинен вказати, що тривалий час проживання у фактичних шлюбних відносинах зумовлює настання наслідків, які можливі у разі розірвання шлюбу. Так, статтею 91 СК України передбачено право непрацездатної особи, що проживає у фактичному шлюбі, на утримання від іншого з фактичного подружжя.

Беручи участь у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу, адвокат повинен звернути увагу довірителя на те, що встановлення такого факту має значення у таких випадках: для отримання можливості спадкування за законом в порядку четвертої черги спадкування (1264 ЦК України), з метою застосування до майна, набутого за час перебування особи у фактичних шлюбних відносинах, режиму спільної сумісної власності (ст. 74 СК України) [6, с. 5, 6].

Участь адвоката у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю...

Розгляд справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу належать винятково до судової юрисдикції та розглядаються в порядку окремого провадження у цивільному судочинстві.

Адвокат повинен вказати особі, яку представляє у такій справі, на те, що така справа розглядається в порядку, передбаченому для розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Тому, з метою підготовки до звернення до суду, заявник повинен вказати у заяві до суду, якими підставами зумовлене його звернення до суду та для яких цілей заявник хоче встановити факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу.

Судова практика дещо ширше тлумачить поняття фактів, що мають юридичне значення, окреслюючи їх загальні характеристики.

Адвокатом у таких сімейних справах повинні бути враховані ряд особливостей цих справ, а саме, що судом під час розгляду справи встановлюються особи, між якими встановлені фактичні шлюбні відносини, тривалість таких відносин (з часу проживання разом як подружжя), ведення фактичним подружжям спільного господарства, у разі наявності у фактичного подружжя спільних дітей, їх персональні дані, факт перебування на утриманні заявника у справі на утриманні померлої особи [3, с. 5, 6].

Для встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу встановленню підлягають певні факти. Так, проаналізувавши поняття сім'ї у сімейному законодавстві України, можна стверджувати, що доведенню підлягають факти спільного проживання фактичного подружжя, спільний побут таких осіб та наявність у них як майнових, так і немайнових взаємних прав та обов'язків.

На етапі консультування та вироблення правової позиції адвокатом у справі про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу слід роз'яснити, що доведення у таких категоріях справ передбачає встановлення наявності усіх фактів, що підтверджують факт існування сім'ї, в сукупності.

Водночас необхідно під час розгляду таких сімейних справ враховувати винятки з загального правила, так, відповідно до частини 2 статті 3 СК України, фактичне подружжя можна прирівняти до сім'ї у випадку, коли чоловік та дружина не проживають разом із поважних причин (один із подружжя навчається або працює в іншій місцевості, перебуває на стаціонарному чи санаторному лікуванні, реабілітації, здійснює догляд за батьками чи іншими родичами тощо).

Законодавець не обмежує сторін у справі засобами доведення, які можуть використовувати учасники справи для обґрунтування своїх вимог. Так, з метою доведення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах, можна подати до суду як доказ особисте листування таких осіб, спільні фото та відео, а також докази, що підтверджують факт проживання з фактичним подружжям їх дітей.

Водночас у цій категорії сімейних справ слід враховувати у судову практику, яка є досить неоднозначною. Так, у правових висновках, що викладені у Постанові Верховного Суду України від 23.09.2015 р. у справі № 6-1026цс15, зазначено, що майно, яке набуто під час спільного проживання особами, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, слід вважати об'єктом їх спільної сумісної власності за умови, якщо: майно придбане внаслідок спільної праці таких осіб, як сім'ї (за цього спільною працею осіб слід вважати їхні спільні або індивідуальні трудові зусилля, унаслідок яких вони одержали спільні або особисті доходи, об'єднані в майбутньому для набуття спільного майна, ведення ними спільного господарства, побуту та бюджету) та якщо інше не встановлено письмовою угодою між ними. Тобто, суди під час вирішення спору про поділ майна, набутого сім'єю, повинні враховувати не лише факт спільного проживання сторін у справі, а й обставини придбання спірного майна внаслідок спільної праці [7].

У сімейних справах про встановлення факту спільного проживання чоловіка та жінки однією сім'єю судами беруться до уваги такі засоби доведення: показання свідків про спільне проживання фактичного подружжя та ведення ними спільного побуту, документи щодо місця реєстрації

(фактичного проживання) чоловіка та жінки, фотографії певних подій, документи, що підтверджують придбання майна на користь сім'ї, витрачання коштів на спільні цілі (фіскальні чеки, договори купівлі-продажу, договори про відкриття банківського рахунку, депозитні договори та інші письмові докази) тощо.

Натомість Верховним Судом рішенням у справі № 531/295/19 від 08.12.2021 р. було сформульовано правову позицію щодо належності та допустимості доказів у справах про встановлення факту спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу, показання свідків та спільні фотографії не можуть бути єдиною підставою для встановлення такого факту [8].

Тотожні правові позиції сформульовані у Постановках Верховного Суду: від 11.12.2019 р. у справі № 712/14547/16-ц, від 24.01.2020 р. у справі № 490/10757/16-ц [9, 10].

Найчастіше адвокат залучається як представник особи у справах про поділ спільного майна осіб, які проживали без реєстрації шлюбу. Оскільки можуть виникати труднощі у вирішенні таких справ в суді, з огляду на відсутність чіткої нормативної регламентації порядку визначення тривалості спільного проживання фактичного подружжя, тому адвокату слід вказати своєму клієнту на необхідність окреслення часових меж такого спільного проживання, інакше суду буде складно провести розмежування особистого майна осіб, які проживають у фактичному шлюбі та спільне сумісне майно таких осіб.

Особливе значення має той факт, чи особи почали проживати як фактичне подружжя ще до набрання чинності СК України, тобто з 2004 р.

Висновки. Встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу має значення особливо у випадку поділу майна та визначення часток осіб під час спадкування. У багатьох країнах Європейського Союзу фактичні шлюбні відносини врегульовані на законодавчому рівні. Важливе значення має питання правового регулювання фактичних шлюбних відносин у випадках проживання у таких відносинах осіб із різним громадянством, адже не в усіх державах фактичні шлюбні відносини визнаються на законодавчому рівні.

Участь адвоката у таких сімейних справах передбачає надання правової допомоги особі, яку він представляє, у формі надання консультацій та роз'яснень з приводу майнових та особистих немайнових прав кожного з фактичного подружжя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейний кодекс України № 2947-III від 10.01.2002 р. (2002). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. № 21/22. Ст.135.
2. Ромовська З. В. (2009). *Українське сімейне право: академічний курс : підручник*. Київ : Правова єдність. 500 с.
3. Голубева Н. Ю. (2016). Порядок встановлення в судовому порядку факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. *Особливості розгляду сімейних спорів : матер. круглого столу м. (Одеса, 17 жовтня 2016 р.)*. Одеса : Юридична література. С. 3–7.
4. Пилипенко Ю. О. (2014). Конкубіат: від римського права до сучасності. *Правова держава*. № 17. С. 67–71.
5. Гаро Г. (2015). Без статусу подружжя: фактичні шлюбні відносини в Україні та за кордоном. *Юридична газета*. № 40 (486). 8 жовт. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/bez-statusu-podruzhhya.html> (дата звернення: 15.08.2022).
6. Бичкова С. С. (2015). Адвокат як учасник цивільних процесуальних правовідносин. *Адвокатура*. Вип. 4. С. 22–30.
7. Постанова Верховного Суду України від 23.09.2015 р. у справі № 6-1026цс15. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vsu_vid_23_09_2015_roku_u_spravi_6_1026tss15/ (дата звернення: 15.08.2022).
8. Постанова Верховного Суду України від 08.12.2021 р. у справі № 531/295/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101873317> (дата звернення: 15.08.2022).
9. Постанова Верховного Суду України від 11.12.2019 р. у справі № 712/14547/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86505353> (дата звернення: 15.08.2022).

10. Постанова Верховного Суду України від 24.01.2020 р. у справі № 490/10757/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87297918> (дата звернення: 15.08.2022).

REFERENCES

1. Simejnyj kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine] (2002, January 10). No. 2947-III. (2002). *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy (VVR)*. No. 21/22. St.135 [in Ukrainian].
2. Romovs'ka, Z. V. (2009). *Ukrayins'ke simejne pravo: akademichnyj kurs : pidruchnyk*. [Ukrainian family law] Ky'yiv : Pravova yednist'. 500 p. [in Ukrainian].
3. Holubieva, N. Yu. (2016). Poriadok vstanovlennia v sudovomu poriadku faktu prozhyvannia odniieiu simieiu cholovika ta zhinky bez shliubu. [The procedure for establishing in court the fact of living in the same family of a man and a woman without marriage]. *Osoblyvosti rozghliadu simeinykh sporiv : materialy kruhloho stolu* (Odesa, 17 zhovtnia 2016 r.). Odesa: Yurydychna literatura. P. 3–7 [in Ukrainian].
4. Pylypenko, Yu. O. (2014). Konkubinat: vid rym'skoho prava do suchasnosti. [Concubinage: from Roman law to modern times]. *Pravova derzhava*. No. 17. P. 67–71 [in Ukrainian].
5. Haro, H. (2015). Bez statusu podruzzhzia: faktychni shliubni vidnosyny v Ukraini ta za kordonom. [Without the status of a spouse: actual marital relations in Ukraine and abroad]. *Yurydychna hazeta*. No. 40 (486). 8 zhovt. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/simejne-pravo/bez-statusu-podruzzhzia.html> (Accessed: 15.08.2022).
6. Bychkova S. S. (2015). Advokat kak uchastnyk hrazhdanskykh protsessualnykh pravootnoshenyi. [A lawyer as a participant in civil procedural legal relations]. *Advokatura*. 2015. Vyp. 4. P. 22–30 [in Ukrainian].
7. Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrainy vid 23.09.2015 r. u spravi No. 6-1026ц15. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vsu_vid_23_09_2015_roku_u_spravi_6_1026tss15/ (Accessed: 15.08.2022).
8. Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrainy vid 08.12.2021 r. u spravi No. 531/295/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101873317> (Accessed: 15.08.2022).
9. Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrainy vid 11.12.2019 r. u spravi No. 712/14547/16-ц Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86505353> (Accessed: 15.08.2022).
10. Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrainy vid 24.01.2020 r. u spravi No. 490/10757/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87297918> (Accessed: 15.08.2022).

Дата надходження: 30.06.2022 р.

Solomia Vasyliv

Lviv Polytechnic National University,
Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.),
Docent of the Department of
Civil Law and Process Educational Scientific
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
solomia.s.vasyliv@lpnu.ua
ORCID: 0000-0003-4911-3949

LAWYER'S PARTICIPATION IN CASES ON ESTABLISHING THE FACT OF LIVING IN THE SAME FAMILY OF A MAN AND A WOMAN WITHOUT MARRIAGE REGISTRATION

The article is devoted to the issue of establishing the fact that a man and a woman live in the same family without marriage registration and the involvement of a lawyer in this category of cases.

In the article, the author analyzed the main provisions of family legislation, which regulate the procedure for establishing the fact of living in the same family of a man and a woman without marriage registration, as well as court practice on the specified topic.

The author emphasized that this institution of family law existed for a long time and received its regulatory definition in Roman private law, where it was defined as “concubinage”. The family legislation of Ukraine enshrines the freedom to marry, that is, a man and a woman cannot be forced to marry, and their living together as one family without state registration in the civil status registration

authorities does not contradict the current legislation. The de facto marital relationship is no different from the relationship of spouses whose marriage is registered, that is why they are called de facto or “de facto marital relationship”.

Regarding the participation of a lawyer in cases of establishing the fact of living in the same family of a man and a woman without registration of marriage, the author indicates that the participation of a lawyer in such family cases involves the provision of legal assistance to the person he represents in the form of providing consultations and explanations about property and personal non-property rights of each de facto spouse. Usually, the lawyer must point out that a long period of residence in a de facto marital relationship predisposes to the consequences that occur in the event of a divorce.

The article states that a lawyer in such family cases must take into account a number of features of these cases, namely, that the court, when considering the case, establishes the persons between whom de facto marital relations are established, the duration of such relations (from the time of living together as spouses), conduct of de facto marriage to spouses of a joint household, in the event that the de facto spouse has joint children, their personal data, the fact that the applicant is dependent on a deceased person. At the same time, most often a lawyer is involved precisely as a representative of a person in cases about the division of joint property of persons who lived without registering a marriage, because interested persons may have difficulties in solving such cases in court, due to the lack of clear normative regulation of the procedure for determining the duration cohabitation of de facto spouses.

Key words: lawyer, spouse, de facto spouse, cohabitation, establishing the fact of family residence, marriage registration.